

СТРАТЕГІЇ ДИСКУРСИВНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено теоретичне узагальнення проблеми дискурсивного конструювання досвіду особистості в руслі психологічної герменевтики. Підкреслено, що основним видом дискурсивного конструювання досвіду постає конструювання наративне. Обґрунтовано, що провідним механізмом наративного конструювання особистісного досвіду є інтерпретація. Виокремлено розвивальні та стагнуючі стратегії дискурсивного конструювання досвіду.

Ключові слова: досвід, дискурс, дискурсивне конструювання досвіду, інтерпретація, розвивальні та стагнуючі стратегії.

The article presents a theoretical generalization of issue of discursive constructing of personality's experience in the mainstream of psychological hermeneutics. It is emphasized that narrative constructing is the main type of discursive constructing of experience. It is substantiated that the leading mechanism of narrative constructing of personality's experience is interpretation. Developmental and stagnating strategies of discursive construction of experience are highlighted.

Keywords: experience, discourse, discursive constructing of experience, interpretation, developmental and stagnating strategies.

У предметній сфері дискурсивної психології спостерігається тенденція розуміння всієї сукупності суб'єктивних відносин людини зі світом як певних «дискурсивно-наративних реалій». Різні особистісні феномени розглядаються тут не як існуючі поза мовою, а як закарбовані, втілені і реалізовані в мові, що є не відділеною від самої особистості, зануреної в соціально-комунікативний континуум. Згідно поглядів представників цього підходу, світ не відкривається людині об'єктивно, вона осмислює реальність через досвід. У свою чергу, досвід особистості розглядається також з точки зору самої мови – як система множинних інтеракцій, визначених розгортанням ситуативних дискурсів, які в процесі своєї взаємодії (перетин, накладення, поглинання, об'єднання, доповнення, переміщення) відображають численні соціально-психологічні наміри, потреби, мотиви, ставлення, наміри, очікування, випередження тощо.

Серед основних принципів дискурсивної психології Дж. Поттер виокремлює: принцип конструктивності (дискурс конструює соціальний світ); принцип інтенціональності (дискурс складає базис будь-якої свідомої соціальної дії і втілюється в різних соціальних практиках – історично і культурно трансформованих соціальних діях, сенс яких, в свою чергу,

закарбований у відповідних дискурсах); принцип ситуативності (дискурсивні дії впливають з інституційних, комунікативних та риторичних ситуацій) [11].

Ідея конструктивності в дискурсивній психології передбачає, що дискурс становить як результат, так і інструмент вибудовування соціальної реальності, життєвого та особистісного досвіду людини, передбачає розгляд соціальної реальності як символічної сфери, самовизначеної в процесі побудови інтерпретаційних моделей соціального цілого.

Згідно постнекласичних поглядів, у дискурсі об'єкти не представлені в їх цілісності, а процесуально здійснюються як їх темпоральні і семіотичні актуалізації. Відповідно до психологічної герменевтики, яка є методологічною основою нашого дослідження, дискурсивне конструювання особистісного досвіду розглядається як інтеграція окремих неоднорідних «дискурсивних реалій» суб'єкта в певну цілісність шляхом мовленнєвих практик у процесі особистісного смислотворення (смысловідтворення).

Його можна трактувати як багатомірний незворотній процес формування семантичної системи особистості: формування «осмисленого порядку» динамічного хаосу, який, у свою чергу, інтерпретується як потенційна надскладна впорядкованість, відкрита незбалансована система [5]. Зазвичай перебудова семантичної системи особистості пов'язана з кризовими періодами її розвитку: переживаючи екзистенційний вакуум, особистість опиняється в ситуації необхідності розв'язання нової «задачі на смисл».

Дискурсивне конструювання власного досвіду особистості передбачає стягування всіх її ідей, понять, поглядів, принципів, концепцій, інтерпретаційних моделей світу в єдину систему, їх впорядкування, організацію в єдину зв'язану структуру, що здатна допомогти в осмисленні сенсу подій і дій власного життя і життя інших. Отже, дискурсивне конструювання досвіду передбачає процес його перетворення з особистого на особистісний – асимільований, привласнений, осмислений, засвоєний, проінтерпретований, тобто вибудований самою особистістю.

Конструювання особистісного досвіду надає реальності статус нерозривності і когерентності. У процесі дискурсивного конструювання суб'єкт прагне оформити зміст власного досвіду так, щоб на нього відбувався запит на наступних етапах життя. У зазначеному процесі людина як суб'єкт стає завжди більшою, ніж сама як об'єкт, тому вона постійно приречена переосмислювати власний досвід, ніколи повністю «не вичерпуваючись» своїми інтерпретаціями. Саме ця перманентна напруга, визнання неповноти сконструйованого досвіду шляхом діалогу і прагне нових роздумів про досвід, осмислень власних намірів щодо способів його текстової об'єктивації (висловлювання, наратив, твір), провокуючи людину до саморозвитку.

Розв'язуючи цю проблему, увагу вчених зосереджено не тільки на змісті особистісних автонаративів, а й на самій формі роздумів суб'єкта, дискусії про досвід, його осмисленні, позиції, яку займає оповідач, трансформації цієї позиції в процесі діалогу з «Іншим», на психологічних, мовленнєвих, соціокультурних ресурсах, на основі яких особистість вибудовує автонарацію,

на дискурсивних практиках, які вона використовує. Саме в контексті побудови особистісного досвіду як процесу і результату інтерпретацій життєвого світу людини доцільно говорити про нерозривність змісту і дискурсивних форм втілення особистого досвіду. Текстові способи об'єктивації досвіду, за допомогою яких людина транслює власний особистий зміст, роблять його зрозумілим як для себе, так і для «Іншого» [4].

Основним видом дискурсивного конструювання досвіду є конструювання наративне, результатом якого постає мультінаратив, розшарований на окремі просторові, подієві та емоційно-ціннісні складові. Провідний механізм наративного конструювання особистісного досвіду становить інтерпретація – механізм семантичного збагачення текстового повідомлення, відкриття в ньому смислів, не закладених у текст його автором, що здійснюється шляхом занурення в контекст – особистий, соціальний, культурний тощо.

Інтерпретація становить когнітивний процес, завдяки якому багатомірні складові досвіду особистості наділяються конкретним змістом, постає спробою співвіднесення власної «карти світу» із зовнішньою реальністю, прагненням надати смисл певним поняттям і явищам; спосіб розуміння, процес набуття сенсу різних життєвих подій (дій, вчинків) особистості, об'єктивація її досвіду в знаковій формі. Таким чином, інтерпретація може бути проартикульована як процес декодування знаку, виділення імпліцитного смислу в експліцитному змісті.

У руслі вищезазначеного Г. Ленк виокремлює шість рівнів інтерпретаційних процесів. До першого з них автор відносить активацію сенсорних моделей сприйняття людини. На другому рівні відбувається інтерпретація фреймів, категоризація форм сприйняття подібності уявлень і переживань індивіда. Тут починають формуватися знання про оточуючу реальність людину. На третьому рівні спостерігається процес інтерпретації понять, сформованих у соціокультурній традиції, створення угод і норм репрезентації, форм розрізнення людської діяльності. Четвертий рівень передбачає встановлення взаємозв'язку між раніше сформованими поняттями та розуміння шляхів їх узагальнення [7].

До п'ятого рівня Г. Ленк відносить формування пояснювальних і аргументованих інтерпретацій, їх причин і підстав. На цьому рівні відбувається становлення інтерпретаційних позицій людини, формування її власного ставлення до них, виходячи з її норм і цінностей. Шостий рівень – це рівень філософських епістемологічних, методологічних інтерпретацій метатеоретичного рівня, що охоплює стратегії побудови та інтерпретації понять, теорій, методологій, а також і самі моделі їх інтерпретації. Цей рівень є відкритим для всіх наступних рівнів. Рівні інтерпретації, вочевидь, взаємодіють між собою. Тільки за умов продуктивної інтеграції всіх попередніх рівнів можна зробити перехід на новий, більш високий рівень інтерпретації [7].

З точки зору Г. Ленка, людина є метаінтерпретуючою істотою, здатною піднятися до все більш високих метарівнів інтерпретації (інтерпретаційних схем). Схеми як інтерпретаційні конструкти, на думку автора, становлять

«будівельні блоки пізнання» будь-якого ментального уявлення або маніпулювання інформацією [7].

Важливо також підкреслити, що інтерпретація – це завжди процес нового осмислення мовних значень через контекст, процес специфікації, поповнення, у певній мірі переосмислення семантичних значень на основі лінгвістичних і ситуаційних контекстів, а також задалегідь відомої інформації.

При цьому як структурні контексти повсякденної взаємодії людини зі світом можуть виступати самі наративні фрейми. У сучасному науковому дискурсі поняття «фрейм» найчастіше використовується в двох значеннях, які в певну міру умовності можна схарактеризувати як «психологічно-соціологічний» і «кібернетико-лінгвістичний» підходи до вивчення природи цього феномену.

Так, у базисі психолого-соціологічної концепції фрейму знаходиться настановлення на аналіз повсякденних соціальних взаємодій як «контекстного цілого». У межах такого підходу експлікується принципово нове розуміння контексту повсякденності: на відміну від практико-орієнтованих теорій, в яких контекст трактується як фон, в теорії фреймів контекст, у першу чергу, є формою.

При цьому сама грань між фігурою і фоном є майже не розрізняною і не належить ані фігурі, ані фону (Г. Бейтсон [1], І. Гофман [3], У. Джеймс [6]). З точки зору Г. Бейтсона, психологічні фрейми можуть бути як ексклюзивними – коли при включенні до фрейму певних повідомлень (осмислених дій) деякі інші повідомлення виключаються, так і інклюзивними – коли певні повідомлення видаляються, а деякі інші включаються до фрейму [1].

Усі особистісні феномени набувають смисл лише у відповідності до контексту. А.О. Вербицький запропонував визначення контексту як системи зовнішніх і внутрішніх умов і факторів життя людини, що впливають на специфіку її сприйняття, розуміння і трансформацію конкретної ситуації, визначення значення і смислу цієї ситуації в цілому і її окремих складових. Автор привніс у психологічний дискурс поняття «внутрішній» і «зовнішній» контексти, визначивши перший – як систему унікальних для кожної людини психофізіологічних, психологічних та особистісних особливостей і станів, її ставлення, відносини, знання і досвід; другий – як набір предметних, соціальних, соціокультурних, просторово-часових та інших характеристик дій і вчинків індивіда [2].

Виходячи з поглядів А.О. Вербицького, під зовнішнім контекстом ми будемо розуміти систему зовнішніх факторів оточуючої реальності прямого і опосередкованого впливу, множинні умови як експліцитного, так і імпліцитного впливу на особистість, соціокультурні, природні, особистісні фактори, різноманітні ситуації і їх окремі елементи [2].

Внутрішній контекст ми пропонуємо артикулювати як семантичну основу, яку людина використовує для інтерпретації досвіду: явищ, фактів, подій тощо. Наявність внутрішнього контексту становить ключову умову того, щоб діалог особистості зі світом став можливим.

З нашої точки зору, наявність внутрішнього контексту як ціннісно-сислового фрейму сприйняття реальності та взаємодії з нею є необхідною передумовою породження інтерпретаційних процесів особистості. Достатню умову становить зовнішній контекст, ігнорування якого (нівелювання, повне або часткове знецінювання тощо) перешкоджає продуктивному перебігу процесу інтерпретації.

Таким чином, інтерпретаційні процеси особистості як механізми взаємозв'язку зовнішнього та внутрішнього контекстів розгортаються в напруженому просторі їх динамічної взаємодії, формуючи процесуально-функціональний континуум, інтегруючи всі смислові процеси особистості з метою встановлення відповідності між локальними фрагментами досвіду, породжуючи особисті значення та смисли. Провідну роль тут відіграють метакогніції, які забезпечують регуляцію процесуальних та ефективних аспектів людської інтерпретації.

Таким чином, завдяки метакогніціям здійснюється регуляція процесуальних та результативних аспектів інтерпретативної активності суб'єкта.

Згідно концепції М.Л. Смульсон, серед метакогнітивних процесів провідними є:

- інтелектуальна ініціація – здатність особистості до самостійної постановки задач;
- стратегічність – адекватність усіх виборів у процесі аналізу виокремленої проблеми;
- рефлексія як підґрунтя розвитку і зміни ментальної моделі світу;
- децентрація як здатність особистості подивитися на проблему з точки зору Іншого [9].

У контексті конструювання досвіду, метакогніції відіграють важливу роль у процесах саморегуляції та самодетермінації особистості.

У разі продуктивності інтерпретаційних процесів відбувається ціннісно-сислова інтеграція досвіду особистості: контекстуальна інаковість становить головний ресурс формування якісно нового особистісного тексту. Різні контекстуальні види досвіду, перебуваючи в конфронтаційних відносинах, створюють зону розвитку, в якій патерн, що повторюється, залишаючись собою, трансформується і стає іншим. Тут, з одного боку, актуальний наратив є продовженням попереднього, а з іншого – в процесі інтерпретації та переосмислення, роздумів і переосмислення досвіду, стає його запереченням.

Виходячи з синергетичних поглядів, можна зробити висновок, що згенерований таким чином інтерпретаційний наратив сам стає динамічним середовищем, в якому нові смисли, продуковані в ньому, зароджуються в моменти «нерівномірного стану», коли діалогічна взаємодія зовнішніх та внутрішніх контекстів призводить до «народження складного», ампліфікації, контекстуального розширення.

У результаті зіткнення контекстів формується дискурсивна (нарративна) спільність, однорідність різних наративів, відокремлених як у часі, так і подією

(ситуативно), що сприяє побудові суб'єктом власної ідентичності в процесі конструювання особистісного досвіду. Його основними характеристиками постають рефлексивність, структурність, континуальність, когерентність.

Завдяки когерентності особистісного досвіду його складові формують смислову неперервність, когнітивну зв'язність і концептуальну єдність. Основною одиницею особистісного досвіду є смисл, а способом його організації є тезаурус (Вал.А. Луков, В.А. Луков [8]), в рамках якого відбувається ціннісно-смислова інтеграція досвіду. Серед основних складових дискурсивного конструювання досвіду особистістю можна виділити: побудову зв'язків між тематичними ядрами, зв'язків з контекстами, побудову нових контекстів та міжконтекстуальних зв'язків.

Процес конструювання досвіду нерозривно пов'язаний з вибором особистістю самої себе в єдності з реальністю, яку вона конструює. Долаючи лінійність автонарації, консерватизм інтерпретаційних рамок, «чужі» стратегії життєздійснень, особистість породжує нові «тематичні смислові ядра», смислові контексти і зв'язку між ними.

Таким чином, породжений особистістю наратив, укорінений у конкретній дискурсивній ситуації, становить не тільки результат, але й, що є дуже важливим, саму модель для подальшого конструювання досвіду особистістю, наративні межі якого визначаються специфікою взаємодії внутрішніх і зовнішніх контекстів суб'єкта. У ситуації продуктивності інтерпретаційних процесів людина одночасно «утримує» обидва контексти, що зумовлює можливість дискурсивного конструювання власного досвіду.

Важливо підкреслити, що продуктивне конструювання досвіду особистістю є факультативною складовою її розвитку і передбачає актуалізацію її інтеграційних ресурсів, спрямованих на:

- продуктивне переосмислення, переструктурування, трансформацію досвіду особистістю відповідно до актуальних цілей і завдань;
- генерацію нових форм життєздійснення особистістю за рахунок використання ресурсів, породжуваних багаторівневою динамікою смислової системи особистістю;
- забезпечення саморозвитку як стратегічного чинника життєздійснення особистістю.

У разі ж, коли взаємодія контекстів порушується, відбувається «застрявання», «залипання», жорстка фіксація тексту особистістю на одному з них. Через таку ригідність смисл і значення тексту як фігури в полі стають також нерухомими, що відповідає втраті здатності до творчої пошукової активності суб'єкта. Його особистісні вибори виявляються заблокованими. Людина як би діє за сценарієм, який може бути імпліцитним, неусвідомлюваним, уявним тощо. Процес інтерпретації блокується. Конструювання досвіду тут унеможлиблюється.

Детальніше проаналізуємо дві виділені нами причини стагнації процесу дискурсивного конструювання досвіду суб'єктом.

1. «Зовнішньоконтекстуальна домінанта». У цьому випадку текст особистості фіксується на зовнішньому контексті. При цьому внутрішній контекст з певних причин виявляється для суб'єкта «недоступним». Його «відсутність» обезструмлює інтерпретаційні процеси людини. Таку ситуацію Н.В.Чепелева позначає як ситуацію з «нульовою інтерпретацією» – конструювання досвіду особистістю не відбувається [10]. Характерним прикладом тут може слугувати тенденція придбання людиною товарів, що рекламуються в ЗМК.

2. «Внутрішньоконтекстуальна домінанта». У цьому випадку текст особистості фіксується на внутрішньому контексті. З певних причин зовнішній контекст тут «втрачається» особистістю (поза зоною доступу): –його знецінено, знівельовано, проігноровано, не виявлено. За його відсутності внутрішній контекст характеризується надзвичайною ригідністю, у результаті чого текст особистості дезорганізується, набуває незв'язний розщеплений характер. Сам контекст тут залишається незмінним, а текст є лише його підтвердженням.

Це ситуація, при якій внутрішній контекст як необхідна умова породження інтерпретаційних процесів особистості є недостатнім для їхнього продуктивного перебігу. Н.В.Чепелева позначає цей процес терміном «квазіінтерпретація» [10]. Яскравою ілюстрацією тут може слугувати перша частина «Притчі про сокиру».

У одного чоловіка пропала сокира. Він вийшов у двір за сокирою, все обшукав і не знайшов її. А за воротами стояв син сусіда, він стояв саме як людина, що вкрала сокиру. Він ходив як людина, що вкрала сокиру, дивився, як людина, яка вкрала сокиру і навіть говорив, як людина, яка вкрала сокиру.

Тут чоловік, у якого пропала сокира, спіткнувся і побачив, що спіткнувся він о власну сокиру. Він її не помітив раніше. Піднявши сокиру, він подивився на сусідського сина ... Той стояв як людина, яка ніколи не брала сокири, він дивився як людина, що взагалі не може нічого вкрасти...

Таким чином, внутрішній контекст, у своєму відриві від зовнішнього, через власну щільність і жорсткість, а як наслідок, і токсичності «видавлює», витісняє собою живу реальність.

В обох вищевикладених варіантах домінування одного з контекстів конфігурація «контекст – текст» набуває замкнутий контур, що перешкоджає перебігу інтерпретаційних процесів особистості, і, як наслідок, конструювання її досвіду.

Отже, у руслі психолого-герменевтичного підходу дискурс (нарратив) може бути проблематизовано як динамічний образ вербального конституювання особистості, всеосяжний процесуально здійснюваний актуальний репрезентант її досвіду. Саме в процесуальності дискурсу особистісні феномени (тексти особистості) набувають смисл лише співвідносячись з контекстом, при зміні якого зміст досвіду може принципово змінювати своє значення для людини.

Різні конфігурації співвідношень внутрішнього і зовнішнього контекстів можуть сприяти як блокуванню, так і активізації інтерпретаційних процесів

особистості, що, у свою чергу, зумовлює формування в неї продуктивних або стагнуючих стратегій дискурсивного конструювання досвіду. Як стагнуючі стратегії дискурсивного конструювання досвіду виділено зовнішньоконтекстуальні і внутрішньоконтекстуальні домінанти, при яких текст суб'єкта жорстко фіксується, відповідно, на зовнішньому і внутрішньому контекстах. У разі продуктивності інтерпретаційних процесів людина одночасно «утримує» обидва контексти, що породжує можливість її діалогу зі Світом і з Собою.

Список літератури

1. Бейтсон Г. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии, эпистемологии 1969-1972 / Пер. с англ. Москва : Смысл, 2000. 476 с. URL : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000902/st000.shtml> (дата звернення : 12.10.2020).
2. Вербицкий А. А. Человек в контексте речи : формы и методы активного обучения. Москва : Знание, 1990. 64 с.
3. Гофман И. Анализ фреймов : эссе об организации повседневного опыта Пер. с англ. / Под ред. Г. С. Батыгина и Л. А. Козловой ; вступ. статья Г. С. Батыгина|. Москва : Институт социологии РАН, 2003. 752 с.
4. Гуцол С. Ю. Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2007. № 3 (21), ч. 2. С. 109–116.
5. Гуцол С. Ю. Психологічні особливості структурних складових неоміфолгіного наративу. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2011. № 1. С. 103–108.
6. Джеймс У. Введение в философию ; Рассел Б. Проблемы философии. / Пер. с англ. Под ред. А. Ф. Грязнова. Москва : Республика, 2000. 315 с. (Серия : «Философская пропедевтика»).
7. Ленк Г. К методологической интеграции наук с интерпретационистской точки зрения. *Вопросы философии.* 2004. № 3. С. 50–55.
8. Луков Вал. А., Луков Вол. А. Методология тезаурусного похода : стратегия понимания. *Знание. Понимание. Умение.* 2014. № 1. С. 18–35.
9. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту : монографія. Київ : Нора-Друк, 2003. 298 с.
10. Чепелева Н. В. Розуміння – Інтерпретація – Тлумачення. *Технології розвитку інтелекту.* 2017. Т. 2. Вип. 6 (17). URL : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/301 (дата звернення : 10.10.2020).
11. Potter J., Wetherell M. Discourse and social psychology : Beyond attitudes and behaviour. London : Sage, 1987. 256 p.